

М.С. Дністрянський

МОВНО-ГЕОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Мовна структура населення України загалом і за регіонами значною мірою не відповідає етнонаціональній структурі населення. Таке становище, яке є результатом сукупності етнополітичних процесів протягом останніх століть і, зокрема, мовної політики колишнього Радянського Союзу, є важливим геополітичним чинником на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Політичне значення має також співвідношення регіональної мовно-етнічної структури населення і її репрезентативності в культурно - інформаційній сфері держави, спричинячи асиміляційні процеси та відповідні політичні вимоги і настрої. Тому у ході політичної боротьби реальна мовно-географічна ситуація часто спотворюється. Зокрема, напередодні президентських виборів 1999 р. в засобах масової інформації неодноразово, але бездоказово стверджувалось, що в Україні російськомовне населення становить дві третини від усіх громадян.

Означені чинники актуалізують проблему об'єктивного аналізу регіональних мовно-географічних особливостей населення України. Значною перешкодою у дослідженні цієї проблеми є відсутність найновішої статистики і обмаль соціологічних досліджень етнополітичного характеру. Поповнити інформаційні прогалини, об'єктивно висвітлити етнонаціональне обличчя держави міг би запланований на 1999 рік Всеукраїнський перепис населення, але його проведення було відкладено. Тому мовно-географічну структуру населення України найповніше можна оцінити лише за матеріалами перепису населення 1989 року, повна об'єктивність якого є сумнівною.

Отже, за результатами перепису населення 1989 р. [1], за нашими підрахунками, україномовне населення становило абсолютну більшість в Україні загалом (64,6%) і у двадцяти двох регіонах (табл. 1). Російськомовне населення становило в Україні 32,9%, абсолютну більшість лише в АР Крим (82,6%), Донецькій (67,7%) та Луганській (63,7%) областях і відносно – в Одеській області. І лише 2,5% громадян України визнало рідною інші мови. Лише у трьох областях (Закарпатській, Одеській, Чернівецькій) їхня частка перевищує 10%. Останній факт, зокрема, свідчить про безпідставність абсолютизації поліетнічності в Україні. Українська мова є домінуючою на близько 80% території України, хоча в деяких регіонах (Донбас, крайній південь України) вона функціонує лише в сільській місцевості і у маргіналізованому вигляді, не охоплюючи всіх верств населення. Перепис 1989 року зафіксував також поглиблення мовної асиміляції українців, більш характерне не для титульної нації, а для етнічних меншин. Загалом в Україні 12,3% етнічних українців визнало рідною російську мову. Найбільша частка українців (в основному це мешканці обласних центрів та великих міст) асимілювала в російськомовне середовище в АР Крим (47,4%), Донецькій (40,4%) та Луганській (33,7%) областях.

У структурі української етнічної нації (не лише в Україні, а й в усьому світі) В.Євтух виділяє: 1) ядро, якому властивий високий ступінь

самоусвідомлення його українськості; 2) частина етносу, маргінальний прошарок, який є носієм українсько - змішаної етнічності; 3) частина осіб українського походження, котрих умовно (лише на основі їхнього етнічного походження) можна зарахувати до українського етносу [2]. Якщо українське населення першої групи вільно володіє і послуговується українською мовою, населення другої групи користується нею лише частково, часто у формі так званого суржика, то українське населення третьої групи мало користується українською мовою, хоча, як не парадоксально, володіє нею і навіть вважає рідною. В останньому випадку відчуття зв'язку з українським етносом може зберігатися лише у дотриманні певних традицій.

Такі відмінності у рівнях етнонаціональної свідомості і у ставленні до української мови зумовлені історично-політичними чинниками і тому відрізняються насамперед за історичними регіонами. Якщо зробити територіальну проекцію запропонованої В.Євтухом моделі структури українського етносу за рівнем самосвідомості і з урахуванням мовної асиміляції, то очевидно, що до першої категорії можна віднести українське населення всіх західних областей України, більшість населення центральних областей, до другої категорії – частину українського населення обласних центрів центральної України, населення малих міст і сіл південної і східної України, до третьої категорії більшість українського населення великих міст південної і східної України.

Разом з тим, сучасний стан у шкільництві та інформаційній сфері не відповідає і мовній, і етнонаціональній структурі в тому аспекті, що не враховано інтересів саме українського й україномовного населення. Просте порівняння етнонаціональної і мовної структури населення з структурою інформаційного простору та з даними про розподіл учнів денних середніх навчальних закладів за мовами навчання засвідчує, що саме українське і україномовне населення, особливо у великих містах східної і південної України, залишається в дискримінаційних умовах щодо задоволення своїх інформаційних та культурно-освітніх потреб. Так, якщо за офіційними даними в середньому по Україні у 1997 р. українською мовою здійснювалось 66,1% телемовлення державних телеорганізацій, російською – 32,6%, то у Донецькій, Луганській і Одеській областях державне телемовлення російською мовою становить понад 50%, у АР Крим – понад 80% [3]. Водночас приватне телемовлення в східних і південних регіонах – винятково російськомовне. В інших засобах масової інформації, у видавничій справі спостерігаються ще більші диспропорції між російськомовними і україномовними виданнями. За даними Мінстату у 1997-1998 рр. українською мовою навчалось 62,7% учнів денних середніх навчальних закладів, російською 34,4%. Причому у містах російською мовою навчалось 47,5% школярів, включаючи таким чином значну частку школярів неросійської національності. Загалом, у східних і південних регіонах ще не створено умов для повноцінної циркуляції україномовної інформації. З огляду на це, розбудова і розширення мережі українських соціально-культурних закладів не може сприйматися як порушення інтересів інших спільнот, а як об'єктивний процес збалансування етнонаціональних потреб та інтересів.

Про рівень асиміляції етнонаціональних меншин в Україні свідчить насамперед мовна асиміляція, хоча ототожнювати її з асиміляцією загалом не можна. Якщо розглянути структуру населення за рідною мовою (на 1989 р.), то можна виділити такі групи етнонаціональних меншин: 1) менше 25% спільноти

вважало рідною мову своєї національності (євреї, поляки, греки, німці); 2) вважало рідною мову своєї національності 30-50% спільноти (білоруси, татари, словаки, вірмени, литовці, латиші, чехи, корейці, башкири, удмурти); 3) вважало рідною мову своєї національності 50-75% спільноти (болгари, румуни, цигани, азербайджанці, узбеки, казахи); 4) понад 75% спільноти вважало рідною мову своєї національності (росіяни, кримські татари, молдовани, угорці, гагаузи). Як бачимо, найкраще зберегли рідну мову росіяни (на той час фактично титульна нація держави), кримські татари, мігранти новітнього часу (узбеки, казахи, азербайджанці) та спільноти, що компактно проживають у сільських районах західного прикордоння. Коефіцієнт рангової кореляції між часткою міського населення і ступенем мовної асиміляції, розрахований для одинадцяти етнонаціональних меншин (євреїв, білорусів, поляків, молдован, румунів, болгар, греків, угорців, татар, гагаузів, кримських татар) становить 0,74, що свідчить про помітний вплив структури розселення на етнічні процеси.

Таблиця 1. Структура населення України за рідною мовою в розрізі областей і автономії (за результатами перепису населення 1989 року)

Регіони України	Частка населення, що вважала рідною українську мову (%)	Частка населення, що вважала рідною російську мову (%)	Частка населення, що вважала рідними інші мови (%)
У К Р А Ї Н А	64,6	32,9	2,5
Автономна Республіка Крим	13,7	82,6	3,7
Вінницька	90,6	8,6	0,8
Волинська	94,5	5,1	0,4
Дніпропетровська	61,5	37,2	1,3
Донецька	30,6	67,7	1,7
Житомирська	87,2	12,2	0,6
Закарпатська	78,1	5,1	16,8
Запорізька	49,3	48,8	1,9
Івано-Франківська	95,2	4,8	-
Київська	88,4	10,9	0,7
Кіровоградська	83,3	15,1	1,6
Луганська	34,9	63,9	1,2
Львівська	90,1	8,8	1,1
Миколаївська	64,2	33,8	2
Одеська	41,2	47,1	11,7
Полтавська	85,9	13,2	0,9
Рівненська	93,9	5,6	0,5
Сумська	78,1	21,4	0,5
Тернопільська	97,3	2,5	0,2
Харківська	50,5	48,1	1,4
Херсонська	67,7	30,4	1,9
Хмельницька	91,3	8,0	0,7
Черкаська	89,1	10,3	0,6

Чернівецька	70,8	10,5	18,7
Чернігівська	85,7	13,6	0,7
м.Київ	57,6	41,1	1,3

Дуже відрізняється напрям асиміляції етнопонаціональних меншин, відображаючи реалії національної політики колишнього Радянського Союзу. За винятком поляків, угорців, румунів, чехів, словаків, які переважно асимілювали в українське мовне середовище, всі інші спільноти визнали рідною в основному російську мову, що є значною мірою наслідком цілеспрямованої русифікації та асиміляційного впливу міського російськомовного культурного середовища. Зокрема, вважало рідною російську мову 90,6% євреїв. Природна асиміляція в україномовне середовище характерна для етнопонаціональних меншин із високою часткою сільського населення. Порівняння результатів двох останніх переписів населення засвідчує, що протягом 80-х років мовна асиміляція мала тенденцію до зростання.

Рівень задоволення освітніх потреб етнопонаціональних меншин є сильно диференційованим, залежно від компактності їхнього розселення, ступеня асиміляції, історичних особливостей та інших чинників (геополітичне розташування, позиція відповідних сусідніх держав). Найкраще організоване шкільництво мовами етнопонаціональних меншин у місцях їх компактного проживання у західноукраїнському регіоні. Фактично у повному обсязі вирішена в Україні ця проблема стосовно румунської і угорської меншин, менше — стосовно кримських татар, поляків, словаків, болгар. Найбільш актуальною є проблема організації шкільництва дисперсно розсіяних і значною мірою асимільованих меншин (євреїв, білорусів, греків).

У підсумку зазначимо, що приведення структури мовно-інформаційного середовища у відповідність з регіональною етнопонаціональною структурою населення, забезпечення культурно-освітніх потреб всіх етнопонаціональних спільнот в регіонах України, включаючи і титульну українську, сприятиме гармонізації міжетнічних стосунків і формуванню української політичної нації.

1. Населення Української РСР (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.). - К., 1990. - С. 153-184.
2. Євтух В.Б. Етнополітичний ренесанс в Україні // Quo vadis, Україно? - Одеса, 1992. - С. 107-126.
3. Статистичний щорічник України. - К., 1998. - С. 484.
4. Населення Української РСР (За даними всесоюз. перепису населення 1989 р.). - К., 1990. - С. 153-184.